НАУЧНИ ТРУДОВЕ НА УНСС (4) 2026, АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО УНСС
ISSN (online): 2534-8957; ISSN (print): 0861-9344; https://rp.unwe.bg
DOI: https://doi.org/10.37075/RP.2026.4.02

ПРЕДОГОВОРНА ОТГОВОРНОСТ[1]

Любен Диков

Проблемътъ, макаръ и сравнително новъ, има вече дълга история. Проследяването ѝ представлява голѣмъ интересъ и затова ще се опитаме да изложимъ развитието на ученията за преддоговорната отговорность, съ надеждата да установимъ заключения и резултати, пълни съ указания и значение и за другитѣ проблеми на гражданското право.

Още отъ времето на класическото римско право гражданското право познаваше два вида гражданска отговорность: при нарушение на договоритѣ и т. н. деликти, сир. виновно причинена неправда, скрепена отъ правния редъ съ задължение за плащане на обезщетение. Общо е разбирането, че при гражданскитѣ престѫпления сме изправени предъ нарушение на т. н. общи поставени отъ закона задължения (v. Tuhr.--Verletzung von allgemeinen gesetzlichen Pflichten; Meignié — Devoirs généraux), които трѣбва да се спазватъ отъ всички, защото образуватъ основата, на която се крепи човѣшкото общежитие. Напротивъ, при договорнитѣ нарушения сѫ налице действия, които се явяватъ противоправни по отношение на конкретни задължения, установени съ договоръ. Прочее, тѣзи нарушения сѫ следствие на едно вече установено правоотношение, а гражданскитѣ деликти създаватъ тепърва подобно отношение.

И така, непоклатима догма за гражданското право, въ цѣлото му историческо развитие, бѣ принципа, споредъ който познаваме два вида отговорность. Този принципъ не се извеждаше отъ нѣкакъвъ текстъ на положителното, поспециално, на писаното право. Той се явяваше по-скоро като постулатъ на правната логика. Той се крепи, обаче, на едно разграничение и на едно раздѣляне — именно на отдѣлянето на т. н. общи задължения, поставени отъ правния редъ за всички членове на правната общность, отъ конкретнитѣ задължения — поставени за странитѣ въ дадено съглашение. Прочее — при деликтитѣ сѫществото е да нѣмаме договоръ, а при договорната неправда — да имаме поети отнапредъ и отпосле неспазени задължения.

Столѣтия подъ редъ правниятъ животъ се задоволяваше съ това раздѣляне и то се явяваше не само много естествено,

*) Вижъ нашето Облигационно право, обща часть, 1934 г., стр. 565.

[1] Статията е публикувана за първи път в списание „Юридически архив“, 1937/1938, Год. IX, с. 20–28. Публикува се със запазване на оригиналния език и правопис.

но и цѣлата му конструкция, като запълваща всичко въ правния миръ и задоволяваща всички изисквания за редъ и справедливость. Идва, обаче, Иерингъ и, къмъ срѣдата на миналото столѣтие, направи едно откритие — при горното дѣление на отговорноститѣ остава едно празно пространство. Отъ гледна точка на категорията време се разкри, че отъ горнитѣ понятия не се обхващатъ действията, извършени преди сключването на единъ договоръ и по поводъ на това сключване. Тогава се постави въпроса: какъ да обхванемъ тѣзи деяния, които се извършватъ въ момента, предхождащъ сключването на единъ договоръ? Да говоримъ въ подобенъ случай за деликтъ не можемъ, защото следъ извършването на релевантното, за правото деяние, се сключва договоръ. Да говоримъ за договорно нарушение, пакъ не можемъ, защото въ периода на извършването на неправдата още нѣмаме установено съ договорно правоотношение конкретно задължение.

Така се роди проблема за сжщността на преддоговорната отговорность. Веднага следъ като се постави въпроса, се явиха много изучвания и изследвания. Всичкитѣ бѣха на плоскостьта на правния позитивизъмъ. Да ги предаваме въ подробность, е излишно. За целитѣ на настоящитѣ редове е достатъчно само едно сумиране на полученитѣ резултати.

Както винаги, така и тукъ, се явиха две главни обяснения, две главни теории. Споредъ едната, странитѣ, които водятъ помежду си преговори за сключването на нѣкакъвъ договоръ, сж длъжни да полагатъ грижата на добъръ домакинъ не само при изпълнение на задълженията, които се пораждатъ следъ сключването на договора, но и по отношение на онова свое поведение, което тѣ възприематъ преди този моментъ, именно въ периода на самото преговаряне.

Въ този смисълъ се изказа самъ Иерингъ и следъ него Ennecceгus, Kipp und Wolff, Lehrbuch des deutschen burgerlichen Rechtes, Bd. I, § 169 Standinger, Kommentar zum B. G. B., Bd. II Erl, zu § 278. I; v. Tuhr, Der allg. Teil des deutschen burgerlichen Rechtes, Bd. III, S. 403; Saleilles, La responsabilité précontractuelle dans la revue trimestrielle de droit civil, 1907 г., стр. 697 и сл., и въ Théorie générale de l'obligation, 3 изд., стр. 176 и сл.; Baudry-Lacantinerie et Barde, Obligations, t. I u. 68, p 362; Demogue, Obligations, t. V u. 1240 in fine; Colin et Capitant, Droit civil, t. II, 6 изд., стр. 270; Planiol-Riper et Esmein, Cours de droit civil français, t. VI u. 492 и много други.

Споредъ другата теория, т. н. Culpa in contrahendo представлява отъ себе си единъ граждански деликтъ. Сжщността на това обяснение се свежда къмъ следното: съ факта, че се почватъ преговори между две и повече страни за сключване на нѣкакъвъ договоръ, се установяватъ по

силата на закона правоотношения между преговарящитѣ, отъ които възникватъ общи задължения, добиващи всѣки пѫть конкретно съдържание, напримѣръ за казване на истината, за съобщаване на онѣзи обстоятелства, които биха били отъ значение, за да опредѣлятъ или не противната страна да сключи договора и т. н. Отъ това би следвало, че при неизпълнение на задължението да се говори истината на противната страна, именно да се каже, че животното, което се продава, е вече починало, се дължи обезщетение не на основание на албсолютно нищожния, поради липса на предметъ договоръ, но на основание на консумираната culpa in contrahendo. Сѫщото би важело и за хипотезата, при която е сключенъ договоръ по погрѣшка и т. н. Като главни привърженици на това обяснение можемъ да посочимъ въ най-ново време L. et H. Mazeaud, Traité théorique et pratique de la responsabilité civil (délictuelle et contractuelle) t. I p. 112; Meignié. Responsabilité et contrat, p. 123; Coviello, Dir. civ. italiano, t. I, p. 352; Chironi Istituzioni. t. I p. 96, Culpa contrat. etc. и мн. други.

Споредъ насъ, затрудненията на правната научна мисъль да категоризира въ една или друга група изследваното правно явление, се дължатъ на обстоятелството, че се държи твърде много на изкуственото раздѣляне и разграничение между деликта и договорната неправда. Истината е, че, ако застанемъ на плоскостьта общи задължения, предписани отъ закона и отправени само къмъ онѣзи, които преговарятъ за сключването на нѣкакъвъ договоръ. Конкретното съдържание на тѣзи предписани отъ закона общи задължения се установява за всѣки отдѣленъ случай съ помощьта на даденитѣ указания. Когато се казва, че всѣки, който преговаря, трѣбва да не укрива отъ противната страна онѣзи обстоятелства, които биха били отъ значение за нея, за да я мотивиратъ или не да сключи договора, даватъ се само общитѣ указания. Конкретно кои обстоятелства подлежатъ и кои не на съобщаване, ще зависи отъ обстановката на дадения случай. Друго едно общо задължение гласи, че този, който приема едно волеизявление, е длъженъ да го разбира така както е разбирано отъ срѣдата на обществото, къмъ което е отправено, съгласно мѣстнитѣ обичаи и справедливостьта — чл. 288 Т. З. Отъ това следва, че ако, въпрѣки формалното сключване на договора, се укаже, че е налице т. н. скрито несъгласие (verstekter Dissens), страната, която се е довѣрила на действителното сключване на сдѣлката, може да иска отъ насрещната страна обезщетение на т. н. негативни вреди и загуби. Примѣръ: ако търговецъ отъ София поржча „дини" въ Плѣвенско и случайно лицето, до което се е отнесълъ, е отъ северозападна България, кѫдето подъ „дини" разбиратъ пъпеши, ще имаме налице т. н.

verstekter Dissens, респ. абсолютна липса на съгласие и на сключенъ договоръ, когато приемателтъ на предложението не го разбира въ неговия общоприетъ смисълъ, но му даде онова локално и субективно значение, което не се има предъ видъ отъ предавателя на офертата. Може да се случи и обратното: предложителтъ да вложи едно необщоприето значение въ предаването на нѣкакъвъ изразъ, а приемателтъ да се съобрази съ общоприетото разбиране. Въ такъвъ случай последниятъ ще има искъ за т. н. негативни вреди и загуби.

По-нататъкъ е налице общо задължение, по силата на което всѣки, който преговаря, е длъженъ самъ да изучи добре обстановката и отстрани възможностьта за грѣшка отъ негова страна. Не стане ли това и поиска ли той впоследствие унищожение на поетото отъ него задължение на основание на чл. чл. 13 и 205 З. З. Д., ще бѫде длъженъ, при уважаването на неговия искъ, да плати на противната страна онѣзи вреди и загуби, които тя е понесла отъ това, че се довѣрила на действителното сключване на договора. Тукъ се спори, дали е необходимо виновно нарушение на това общо задължение, или е достатъчно обикновеното причиняване, споръ, който е безъ значение за следващитѣ редове.

Налице е общо задължение, по силата на което този който обещава една невъзможна престация, трѣбва, при знание на това обстоятелство, да се въздържи отъ сключването на договора, въ противенъ случай, дължи на насрещната страна т. н. негативни вреди и загуби, които тя е претърпѣла отъ това, че се е довѣрила на действителното сключване на договора. Или: вложителтъ, който влага една вещь и знае, че тя има нему известни качества, отъ които може да произлѣзе щета за влогоприемателя, дължи на сѫщото основание обезщетение на последния, ако не ги съобщи, за конкретно произлѣзлитѣ вреди и загуби отъ тѣзи качества, останали неизвестни на съконтрахента му при сключването на договора.

Това сѫ по-главнитѣ „общи задължения“, наложени отъ закона върху преговарящитѣ страни. Отъ сравнението на отдѣлнитѣ състави и съпоставянето на повелитѣ може да се заключи, че правниятъ редъ тукъ изхожда отъ идеята да осигури на всѣки, който преговаря, за да сключи даденъ договоръ, едно съзнание и спокойствие, че насрещната страна нѣма да възприеме едно поведение, противно на справедливостьта, почтенностьта и изискванията на практиката, имащи нравствена задължителность въ обществото. Обаче, далечъ отъ тази область е фактическиятъ съставъ, при който може да се говори само за т. н. „несбѫднали се очаквания“. Така, напр., ако една отъ странитѣ е очаквала, че ще сключи договоръ и преди да получи каквато и да е сигур-

ность въ това направление извърши известни разходи, сама ще носи последицитѣ на своето несбѫднало очакване. Всѣки трѣбва да знае, казва именитиятъ германски цивилистъ von Tuhr въ голѣмото си съчинение Des allgemeine Teil der deutsch burg. Rechtes, Bd. II, S. 490, че очакванията сѫ нѣщо несигурно и че, следователно, отъ тѣхъ не могатъ да се извличатъ задължения за противната страна и права за себе си.

Днесъ се прави опитъ да се обхванатъ съ една единствена формула всички тѣзи „общи задължения" на странитѣ. Като се има предъ видъ най-новата концепция за договора, споредъ която последниятъ е не само творение на субективната воля на участвуващитѣ въ него страни, но единность на тѣхната субективна воля и на обективната воля на общностьта и че, договоръть е не само сборъ отъ две случайно съвпадащи се воли, но е включенъ въ общия народностенъ правенъ редъ и, следователно, че съставлява часть отъ самата правна общность, може да се обясни понятието „отношение на довѣрие", употрѣбено въ изработения отъ особенъ комитетъ на академията за германско право проектъ за измѣнение на нѣкои отдѣли отъ облигационното право на сегашния граждански законникъ. Историческиятъ пѫть, по който се достигна до това понятие, е следния: въ германската гражданско-правна догматика господствуваше схващането, споредъ което облигационното отношение е едно обемисто правно отношение, единъ организъмъ, отъ който произтичатъ, наредъ съ основното задължение за престиране, още и редица странични задължения, служащи въобще на цельта на договора. Това схващане (авторъ на което е Siber, единъ отъ най-голѣмитѣ цивилисти-догматици на нашето време — Вижъ съчинението му Obligationsrecht въ коментара на Planck) именно почива върху идеята за една общность между договарящитѣ страни, която е източникъть на основната мисъль за законодателното създаване на института на т. н. отношение на довѣрие

Редътъ на разсѫждение е следниятъ: чрезъ облигационниятъ договоръ не се създаватъ само отдѣлни и опредѣлени задължения, но чрезъ него се учредява между кредитора и длъжника едно по-обемисто облигационно отношение, задачата на което не се изчерпва да служи само за осѫществяването на изпълнението на непосрѣдствено тежащето върху длъжника задължение. Понѣкога последниятъ може да употрѣби каквито и ще усилия, за да причини длъжимия престативенъ резултатъ и все пакъ да бѫде не по силитѣ му постигането на тази обща цель на договора, ако, напр., кредиторътъ не му помогне, даже и тогава, когато става дума за обикновеното приемане на престацията. Само при предпоставката, че и двѣтѣ страни си съдействуватъ и действуватъ съ взаимно довѣрие, може да се постигне общата цель на

договора. По този начинъ облигационното отношение обвързва странитѣ въ една правна общность и ги поставя на плоскостьта на едно отношение на довѣрие, въ което господствуватъ правно-нравствени начала.

Отношението на довѣрие е независимо отъ облигационното отношение. То сѫществува отъ онзи моментъ нататъкъ, въ който странитѣ видимо пристѫпятъ къмъ преговори и разисквания съ огледъ да сключатъ даденъ договоръ, като сѫщото трае до момента, въ който се погасятъ и последнитѣ действия на вече сключения договоръ. Отношението на довѣрие служи за осѫществяване на целитѣ на облигационното отношение, затова заставя странитѣ взаимно да си съдействуватъ и, освенъ това, закриля всѣка една отъ тѣхъ срещу накърнението на нейнитѣ витални интереси презъ цѣлия периодъ, отъ започването на преговоритѣ до изпълнението на договора.

Съ развитието на понятията „облигационно отношение“ и „отношение на довѣрие“ върви и развитието на понятията „задължение за престиране“ и „задължение за закрила на интереситѣ на насрещната страна“ — Leistungspflicht und Schutzpflicht. При първото задължение господствува идеята за обмѣната: усилията на длъжника и кредитора се взаимно обуславятъ и стоятъ по начало въ отношение на взаимна съразмѣрность. Нарушението на задължението за изпълнение води къмъ нередовность въ резултатитѣ; последнитѣ могатъ по този начинъ да бѫдатъ поставени въ опасность, накърнени или въобще осуетени. Задължението за закрила нѣма за цель да доведе непосрѣдствено до изпълнение, до причиняване на дължимия престативенъ резултатъ. Това задължение съ съответната санкция служи като срѣдство за отбрана срещу ощетявания, които могатъ да се причинятъ по поводъ на подготовката на договора или на неговото изпълнение и то засѣга въ еднаква степень длъжника и кредитора. То не е подчинено на идеята за обмѣна, но на изискването между странитѣ да сѫществува взаимно довѣрие и воля за сътрудничество. Наредъ съ това, нарушението на задължение не осуетява или накърнява успѣшното причиняване на дължимия престативенъ резултатъ, но може само да увреди противната страна въ нейнитѣ останали интереси. Последнитѣ сѫ отъ такова естество, че не могатъ да бѫдатъ изцѣло осуетени, но само поставени въ опасность или накърнени*).

Но дори и да не сѫ налице особени писани правила въ кодекситѣ за т. н. институтъ на отношение на довѣрие, последниятъ може да се приеме за даденъ въ общата система на правото по пѫтя на една много проста конструкция:

*) H. Stoll. Die Lehre von den Leistungsstörungen, 1936, S. 24—26.

всичкитѣ задължения, за които говоримъ по-горе, се извличатъ отъ общитѣ принципи, познати на всѣка гражданско-правна система, у насъ прогласени отчасти съ чл. чл. 29 и посл. З. З. Д. и чл. 93 Гр. С. Не остава освенъ тѣзи общи задължения да съберемъ въ едно и да получимъ института на отношение на довѣрие. Така че, и безъ законодателна намѣса, можемъ да приемемъ сѫществуването на съответнитѣ правила и въ нашето право.

И така, съ помощьта на това отношение на довѣрие, положителното право указва ясно какви сѫ общитѣ задължения на странитѣ, както по времето, презъ което се подготвя единъ договоръ (значи презъ периода на преговарянето), така и презъ времето на неговото изпълнение. Отъ това отношение на довѣрие се извличатъ всичкитѣ примѣрно изброени по-горе общи задължения за съобщаване на важнитѣ обстоятелства, за избѣгване на собствената грѣшка и т. н. и т. н.

Веднажъ установили наличностьта на правила, създаващи подобно отношение на довѣрие между странитѣ, става неумѣстенъ въпроса, къмъ коя група нарушения можемъ да причислимъ състава, пораждащъ т. н. преддоговорна отговорность. Едно подобно отношение, установено по силата на закона, винаги, когато двама души се поставятъ въ връзка, за да изключатъ даденъ договоръ и успѣятъ въ това, ще бѫде източникъ на т. н. общи задължения, чието изпълнение ще осигури правилното развитие на договорното отношение и постигането на общата цель на договора. Строго взето, това отношение нито може да се отождестви съ отношението, породено отъ деликта, нито съ облигационното. Изтъкна се, че то е независимо отъ последното и сѫществува наредъ съ него. Прочее, бихме могли да говоримъ за една отдѣлна и самостоятелна категория преддоговорна отговорность, различна отъ извъндоговорната и отъ договорната, която отговорность ще възникне при нарушение на нѣкои задължения, произтичащи отъ т. н. отношение на довѣрие, именно на онѣзи, които въ временно отношение сѫ извършени въ периода на преговарянето и преди сключването на договора.

Днесъ, обаче, се постави единъ предварителенъ въпросъ: правилно ли е самото разграничение на неправдата на два вида, наистина ли имаме две самостоятелни правни явления въ две отдѣлни области отъ правния миръ? По какво се отличава т. н. договорна неправда отъ гражданското престѫпление? Отворете който искате учебникъ по гражданско право и ще намѣрите посочени само второстепенни различия, резултатъ не на отличия между явленията, но на различно законодателно отношение. Така, напр., казва се, че не е еднакво уреденъ проблема за тежестьта на доказването —

при договорнитѣ нарушения умисъльта се предполага, а при деликтитѣ вината трѣбва да се докаже. Или — при облигационнитѣ отношения е налице отговорность за действието на т. н. помощници на изпълнението, при която е недопустимо екскулпиране, поради липса на т. н. culpa in eligendo. Напротивъ, при деликтитѣ последното е позволено. И най-после — по нашето право давностьта за договорнитѣ нарушения е 15, а за деликтнитѣ — 20 години.

Но всичко това не е присѫщо на самото естество на правното явление. Напротивъ, законодателтъ би могълъ да предвиди еднаква давность и за двата вида отговорность или да уреди по единъ и сѫщи начинъ проблема за тежестьта на доказване на вината. Сѫщото важи и за възможностьта за екскулпиране. И ако той е постѫпилъ по другъ начинъ, вѣроятно, е билъ повлиянъ само отъ съображения на правната политика.

Въ действителность неправдата е само една. Изследвайки въобще правнитѣ деяния, ние установяваме, че тѣ сѫ волеви прояви, мотивирани отъ волята на човѣка поведения. Тѣ търпятъ само едно дѣление — на правомѣрни и противоправни. Правомѣрни сѫ, когато чрезъ тѣхъ се упражнява едно доставено отъ правото правомощие, такъвъ е, напримѣръ, случая съ действията, извършени въ рамкитѣ на едно субективно право, на една служба, на законна самоотбрана, на крайна нужда, на самопомощь, въ рамкитѣ на правото да се налагатъ т. н. изправителни наказания и т. н. Деянията сѫ противоправни, когато подобно правомощие не е налице и действуващиятъ накърнява, да говоримъ по старъ стилъ, чужда правна сфера, накърнява чужди субективни права или защитени отъ правния редъ блага, или на новъ езикъ — когато съ действията си нарушава реда на животъ на междинитѣ и частични цѣлости и отъ тамъ на върховната цѣлость. Прочее, противоправното деяние е нарушение на норма отъ правния редъ — било отъ общъ характеръ, било конкретна и специална.

Неправомѣрнитѣ правни деяния сѫ едновременно и противодлъжностни, защото нарушението на нормата е винаги свързано съ нарушение на задълженията, които произтичатъ отъ нея.

До сега единственото основание да различаваме договорната неправда отъ деликта бѣ, споредъ менъ, обстоятелството, че се правѣше разлика между задълженията, произтичащи отъ договора и т. н. общи задължения, установени направо отъ закона. Въ единиятъ случай се приемаше, че имаме налице т. н. частенъ законъ, действуващъ само по отношение на участвуващитѣ въ договора лица, а въ другиятъ — социаленъ законъ — задължаващъ всичкитѣ членове на националната правна общность. Обаче, споредъ най-

новото схващане за договора, последниятъ, създавайки една частична цѣлость, която е часть отъ „общия редъ на нѣщата“ и членствено включена въ по-висши междинни и частични цѣлости, е часть отъ „обективното“ право*). Както това се изтъкна и по-горе, днесъ договорътъ не се схваща изолирано, като случайно съглашение на две воли, на двама изолирани отъ общността индивида, но като синтезъ на личната и обществена воля. При това положение не може да има разлика между задълженията, които създава договора и тѣзи, които се предписватъ направо отъ закона. И еднитѣ и другитѣ ще сж часть отъ обективното право, следователно, всѣко действие, съ което биха се нарушили тѣзи задължения, ще представлява отъ себе си нарушение на обективното право. Както „общитѣ задължения“, така и задълженията, произходящи отъ договорнитѣ или „специалнитѣ и конкретни задължения“, споявать клеткитѣ въ малки или голѣми междинни и частични цѣлости, въ органи и така правятъ възможенъ живота на върховната жизнена Цѣлость, наречена Нация и Държава, защото именно тѣзи правила сж онзи „общъ редъ“, на който се подчинява създаването и развитието на клеткитѣ и органитѣ и отношението имъ къмъ Цѣлостьта.

Отпадне ли като необосновано различието между договорната неправда и деликта, не остава мѣсто за обособяване въ отдѣлна група и на т. н. преддоговорна отговорность. Общитѣ задължения, поставени въ закона за закрила на преговарящитѣ, сж сжщо такова обективно право, както и конкретнитѣ задължения, произтичащи отъ вече сключения договоръ. И така, стигаме до най-интересната точка въ историческото и догматическо развитие на института на преддоговорната отговорность: следъ голѣмитѣ колебания относно мѣстото на правното явление, идва заключението за единността на неправдата.

*) Подробности вижъ въ студията ни „Нови насоки въ германската гражданско-правна наука“, Годишникъ на Соф. университетъ, юрид. факултетъ, т. 32, 1936/37 г., стр. 50 и 64.